

ГЕНЕЗА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО В ДОРЕФОРМЕНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті розкрито вплив особливостей розвитку білоруської, української та російської історіографії XVIII – початку XIX ст. на тогочасний характер і рівень дослідження історії Великого князівства Литовського. Через призму стану литуаністичних наукових студій і формування документальної бази та з урахуванням специфіки суспільних процесів показано передумови зародження історіографії соціальної історії Великого князівства Литовського. Також дано загальну оцінку праць тих істориків, у поле зору яких так чи інакше потрапили сегменти соціальної історії Великого князівства Литовського.

Ключові слова: історіографія, східнослов'янська історіографія, соціальна історія, Велике князівство Литовське.

На сучасному етапі розвитку історичної науки все більшої уваги набуває проблематика соціальної історії. Утім до сьогодні вказаний спектр наукових студій містить у собі безліч малодосліджених сегментів. До таких належить, зокрема, питання становлення і розвитку соціальної історії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) як окремої дослідної ніші в східнослов'янській історіографії дорядянського періоду. Нажаль сучасна історіографія з цієї проблеми допоки не має предметних

---

* Михайлюк Юрій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

здобутків. Натомість, докладне вивчення детермінуючих факторів та власне самого цього процесу є надзвичайно важливою умовою для повного усвідомлення еволюції наукових досягнень у цій царині.

Відтак, метою пропонованої розвідки є з'ясувати передумови появи, а також зміст і характер перших дослідницьких практик у справі реконструкції соціальної історії ВКЛ у східнослов'янській історіографії XVIII – 50-х XIX ст.

Перші спроби дослідження окремих аспектів соціальної історії ВКЛ сягають ще середини XVII ст. й належать литовському історичу і теологу, професору, а згодом ректору Віленської академії, автору А.В. Кояловичу (1609–1677). Передусім він знаний як автор першого систематизованого викладу литовської історії в фундаментальній праці «Історія Литви»¹. Водночас дослідник предметно займався генеалогічними та геральдичними дослідженнями. В 1653 р. він опублікував історію поколінь княжого роду Радзивілів. Також підготував праці з викладом родоводу Ходкевичів та Сопег, довго і плідно працював над підготовкою матеріалів по генеалогії всієї литовсько-руської шляхти². Утім за життя цей доробок так і не був опублікований. Лише на межі XIX–XX ст. друком вийшли польською мовою дві його праці, в яких було укладено зводи шляхетських гербів та родів³.

Наступні після А.В. Кояловича покоління істориків Речі Посполитої та Російської імперії до початку XX ст. не виявляли інтересу до соціальних процесів ВКЛ. Та й загалом історія ВКЛ в історіографії того періоду мала фрагментарне висвітлення⁴. В умовах Речі Посполитої це було зумовлено передусім внутрішньополітичною державною стратегією, котра особливо виявлялася в національно-культурній сфері життя населення ВКЛ і слугувала перепорою для відповідних історичних досліджень. Йдеться про масову колонізацію й покатоличення місцевої шляхти, обмеження в використанні української і білоруської мов, сприйняття історії ВКЛ і його народів як малозначного складника у межах єдиного «польського народу-шляхти» тощо⁵.

Так само далекою від студіювання історичної проблематики епохи ВКЛ була й історіографія «підросійської» України XVIII –

початку ХІХ ст. На це вплинула насамперед специфіка українського історичного процесу останніх перед тим двох століть. Героїчні і трагічні сторінки минувшини козацької доби довго були живі в народній пам'яті, особливо в середовищі представників старшинської козацької еліти та її нащадків. Частина з них разом з іншими авторами взялися до відображення вітчизняної минувшини в своїй творчості. Такий їхній потяг живили як ностальгічні настрої, так і прагматичні інтереси – відстояти свої права й дворянські титули⁶. Відтак у літописній традиції та наукових історичних розвідках в епіцентрі вподобань авторів зазвичай перебувала військово-політична сфера: звитяжна козацька тематика, події доби Хмельниччини, подальше розгортання на українських землях воєн і конфліктів, становище Гетьманщини у складі Російської імперії тощо. Це було притаманно як представникам літописного жанру (Г. Граб'янци, С. Величку, П.І. Симоновському, С.В. Лукомському), так і науковцям (С.І. Мишецькому, Г.Ф. Міллеру, В.Г. Рубану, Д.М. Бантиш-Каменському та іншим)⁷.

Щоправда, в українській історіографії кінця ХVІІІ ст. з'явилися праці О.І. Рігельмана, М.Ф. Берлінського та Я.М. Марковича, різною мірою акцентовані на висвітлення внутрішнього народного життя⁸. Вони, по-суті, стали репрезентантами перших спроб дослідження соціальної історії українського народу. Утім, доба ВКЛ у цьому ракурсі допоки ще не входила в поле зору істориків.

У власне російській історіографії інтерес до історії ВКЛ пробудився в епоху правління Катерини ІІ й був зумовлений передусім політичною кон'юнктурою. З ініціативи верховної імперської влади розпочалося збирання історичної документальної бази та написання історичних праць, де, зокрема, територіальні втрати Московської держави в ХІІІ–ХVІІ ст. на користь ВКЛ трактувалися як неправомірні. По суті це було таке собі «державне замовлення» з метою донести до свідомості європейських еліт документальне й теоретичне обґрунтування поділів Речі Посполитої як відновлення історичної справедливості – повернення до складу Росії свого часу несправедливо відторгнутих західних руських земель. Так з'явилися праці

М.М. Щербатова, Ф.О. Еміна, І.М. Болтіна та власне самої імператриці Катерини II. Ідея використання досліджень з історії ВКЛ задля ідеологічного обґрунтування політичних устремлінь переймала на початку XIX ст. й імператора Олександра I, однак не була належно реалізована⁹. Поза це тодішні праці були далекі від науковості й фундаментальності у висвітленні історичної долі ВКЛ, а проблематики соціальної історії не відображали взагалі. Це й зрозуміло, адже методологія російської історіографії з давніх часів передбачала осердям наукового вислідку виключно великоруську історію¹⁰. Відтак, як слушно зауважив Д.В. Карев, російські науковці в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. здійснювали лише «перше знайомство» з колишніми землями ВКЛ¹¹. До речі, одним із його немаловажних результатів, зокрема, стала підготовка М.М. Бантиш-Каменським збірки московсько-литовського дипломатичного епістолярю¹².

Загалом після включення правобережних українських та білоруських земель за наслідками поділів Польщі до складу Російської імперії навколо справи дослідження історичної спадщини ВКЛ склалася неоднозначна ситуація. Історичне минуле приєднаного краю в російських освічених колах, рівно як і в правлячих верхах, не викликало особливого інтересу. Натомість у місцевому шляхетському середовищі сформувалося стійке усвідомлення потреби вивчення власної історії як засобу збереження національної ідентичності. Це зумовило введення проблематики історії ВКЛ у відповідні навчальні курси (зокрема, в Віленському університеті), стимулювало освічену інтелігенцію до нових наукових пошуків. У першій третині XIX ст. суттєво активізувалася археографічна діяльність учених західних російських губерній, в авангарді яких були історики Віленського університету Й. Лелевель, І.М. Данилович, М.К. Бобровський, І.Ж. Онацевич, О.Б. Ярошевич та ін. Дослідники здійснювали експедиції до бібліотек і архівів у пошуках документів, рукописів та інших історичних пам'яток, пов'язаних з історичною минувиною ВКЛ¹³. Зібрані матеріали в міру можливого намагалися вводити в науковий обіг шляхом публікації. Приміром, активний учасник цієї справи І.І. Григорович готував до видання

третомник зібраних ним та його однодумцями документів під назвою «Білоруський архів давніх грамот». Щоправда, йому вдалося опублікувати лише перший том¹⁴. У ньому були представлені документи яскраво вираженого соціального змісту, які стосувалися переважно м. Могильова та його околиць кінця XV – кінця XVIII ст. (грамоти боярам і міщан, церквам та монастирям, привілеї на магдебурзьке право тощо)¹⁵. Така археографічна діяльність доповнювала й зміцнювала джерельні підвалини для подальших фахових наукових досліджень передусім соціальних процесів ВКЛ.

Важливими підвалинами майбутнього звернення науковців до соціальної історії ВКЛ стала нова якість литuanістичних студій, яка стала окреслюватися з 30-х рр. XIX ст. Головними рушіями цього процесу стали ряд наступних системотворчих факторів. Так, у плідному руслі продовжували активну діяльність з дослідження історії ВКЛ, в тому числі й археографічну, представники колишнього історичного цеху Віленського університету¹⁶, а також учені, які тісно з ними співпрацювали. Відтак на розсуд науковців і громадськості були представлені нові праці Й. Лелевеля¹⁷, Т.Ю. Нарбути¹⁸, М. Балінського¹⁹, Ю.Б. Ярошевича²⁰, І.М. Даниловича²¹. Вони не лише підтримували інтерес до цієї проблематики, а й надихали інших дослідників до наукових пошуків у цьому напрямку.

Водночас, у нового покоління істориків все більше утверджувалося усвідомлення органічного взаємозв'язку литовської і російської історій, а відтак і потреби паралельного їх позиціонування та вивчення. Саме на це вказував у 1835 р. Й.І. Сенковський, підкреслюючи, що такий синтезний підхід позбавив би традиційну історію Росії принаймні однобокості²². Більш предметно й аргументовано про це стверджував М.Г. Устрялов. Зокрема, критикуючи методологію викладу російської історії М.М. Карамзіним та М.А. Полевім, він вказував на помилковість підходу авторів оминати історію ВКЛ або звертатися до неї «мимохіть». Водночас наголошував, що відображення долі руського народу з усіма його бідами у складі ВКЛ з «є однією з найважливіших задач історії», а історія Литовського князівства заслуговує на увагу на рівні з історією Московської держави²³.

Окрім обґрунтування актуальності вивчення литовської історії, М.Г. Устрялов фактично першим серед істориків увів її до кола проблематики «руської історії»²⁴.

Утім, представлена авторитетним істориком концепція змін у підходах до трактування історичної минувшини не знайшла одностайної підтримки. Адже чимало науковців продовжували сприймати Литовську державу виключно як польську провінцію, котра заслуговує на увагу «не більше, ні менше, ніж справи кримські чи лівонські»²⁵. Принагідно слід зауважити, що в подібному контексті ставилося й питання дослідження історії українських земель. Зокрема, С.М. Соловійов був переконаний, що українську історію обов'язково необхідно розглядати у зв'язку з литовською і польською історіями та чітко усвідомлював хибність ігнорування вивчення тогочасної української минувшини. Проте однозначно заявляв, що «неправильно історію південно-західної Русі ставити в один ряд з історією північно-східною: значення південно-західної Русі залишається назавжди важливим, але завжди другорядним; головна увага історика має бути постійно звернута на північ»²⁶. Відтак історіографія довго дотримувалася цього принципу, зокрема й стосовно литовської доби.

Водночас, запропонована М.Г. Устряловим ідея предметного вивчення історії ВКЛ цілком уписувалася в політичну кон'юнктуру. Польське повстання 1830–1831 рр., поміж іншого, поставило на порядок денний питання пошуку ідеологічних засобів для сприяння духовному й суспільному зближенню населення західних регіонів імперії з власне Росією. Немаловажна роль у цьому відводилася історичній науці. Тож, коли вчений 1835 р. у розмові з обер-прокурором Синоду М.О. Протасовим та міністром народної освіти С.С. Уваровим повідомив, що «Литовське князівство було теж Руссю», його співбесідники, розуміючи як можна використати нововідкриті історичні реалії для державної користі, відразу вирішили поінформувати імператора²⁷. Наукове обґрунтування історичної спорідненості населення ВКЛ з російським людом стало саме на часі й було схвально сприйняте в урядових колах²⁸. Відтепер наукові перспективи розвитку литуаністики могли розраховувати й на державну підтримку.

Не зайве зазначити, що відповідна урядова діяльність зіграла немаловажну роль у пробудженні інтересу до литовсько-руської історії в освічених колах. Так, створені в 30-х рр. XIX ст., зокрема, в західних та південно-західних регіонах імперії, губернські статистичні комітети в своїх виданнях («Губернських відомостях», «Пам'ятних книжках губерній») неодноразово практикували різнопланові публікації в тому й числі матеріалів з історії ВКЛ. Також у 40–50-х рр. XIX ст. у справі історично-статистичного дослідження регіонів колишньої Литовської держави жваву діяльність, щоправда не завжди якісну передусім з наукової точки зору, розгорнуло Міністерство внутрішніх справ. За результатами цієї роботи поміж іншого було здійснено публікацію кількох ґрунтовних праць з історії Білорусі й Литви²⁹.

У цей час дослідники активізували свою роботу над вивченням, упорядкуванням та публікацією відібраних у різних архівах та бібліотеках документів. Так були опубліковані документальні збірники П.А. Муханова³⁰ (1836 р.) та М.А. Оболенського³¹ (1838 р.), а також упорядковані М.А. Оболенським й І.М. Даниловичем та М.П. Погодіним і Д.М. Дубенським дві посольських книги литовських метрик³² (1843 р.). Усі вони сконцентрували у собі матеріали переважно дипломатичного змісту. Утім у виданні П.М. Муханова³³ були опубліковані й ряд документів XV–XVI ст., які розкривають певні сторони суспільного й приватного життя населення ВКЛ – жалувані грамоти окремим представникам литовської знаті, привілеї містам на магдебурзьке право та інші міщанські «права і вольності», судові рішення спору за майнову власність, звернення міщан до великого князя литовського тощо.

Так само чимало документів, які стосуються різних сторін життя міщан Мінської землі та литовських міст Вільни, Ковна та Трок XVI–XVII ст., було зібрано у виданнях тимчасової комісії при Віленському губернському статистичному комітетові («Собрание древних грамот и актов городов: Вильни, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам»³⁴, 1843 р.) та тимчасової комісії для збирання давніх грамот і актів Мінської губернії («Собрание грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам»³⁵, 1848 р.).

Знаковою подією в науковому світі стала здійснена Петербурзькою Археографічною комісією публікація упродовж 1846–1853 рр. п'ятитомного зібрання документальних матеріалів з історії України, Білорусі, Литви й Росії XIV–XVII ст. «Акты, относящиеся к истории Западной России» (за загальною редакцією І.І. Григоровича). Примітно, що чималу частину опублікованих документів (зокрема у 1–3 тт.³⁶) становлять різного роду великокнязівські статuti й грамоти, які тим чи іншим чином відображають різні аспекти життя населення Литовської Русі передусім у період до Люблінської унії 1569 р.

Згодом Віленська Археологічна комісія в 1858 р. видала «Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений, от 1387 до 1710 года» (за редакцією М. Круповича)³⁷. У числі представлених там матеріалів близько двох десятків документів також мають відношення до соціальної складової життя населення ВКЛ (привілеї містам ВКЛ на магдебурзьке право, грамоти на володіння маєтками, духовні заповіти, різноманітні судові документи). Серед них особливо цікавими видаються судові рішення у справах про чародійство та продаж доньки матір'ю, що розкривають насамперед реалії та звичаї того часу.

У таких умовах синхронно із зародженням фахових наукових студій з історії ВКЛ став виявлятися інтерес дослідників до відтворення в своїх наукових працях і соціальної проблематики. Утім, попервах він зазвичай не був цілеспрямований і системний та мав побіжний характер. Так, український історик О.М. Маркович на початку праці «Историческая и статистическая записка о дворянских имуществях Черниговской губернии написана» (1838 р.)³⁸ здійснив короткий екскурс до історичних витоків привілейованого стану. Там він лаконічно показав чітке усвідомлення тягlosti руської аристократії ВКЛ від часів Русі. Дослідника литовських і білоруських старожитностей А.Г. Кіркора цікавили язичницькі вірування литовців, архітекtonіка міст ВКЛ та окремі особливості історичного буття їх мешканців³⁹. Так само епізодично розкривав історичну долю Києва під литовською зверхністю М.В. Закревський. Зокрема, він звертав увагу на наслідки татарських набігів на місто, успіхи

в його подальшій розбудові, заселенні та господарському розвитку, вказував на деякі аспекти його релігійного життя, правове становище міщан тощо⁴⁰. Беляєв І.Д., аналізуючи середньовічне правове поле проблеми успадкування майна за законодавством Московської держави, робив окремі порівняння із відповідною практикою в населення ВКЛ⁴¹. Аналогічним чином у контексті розгляду правових засад введення власника у володіння землею подібні паралелі такого досвіду в обох державах проводив І.О. Енгельман⁴².

Водночас стали з'являтися праці, які відзначалися більш предметним підходом до відтворення різних аспектів соціальної історії ВКЛ. Приміром, М.І. Костомаров у праці «Русские инородцы. Литовское племя и его отношение к русской истории»⁴³, поряд з викладом політичних подій литовської минувшини, чимало уваги приділив етнічним особливостям тамтешньої людності: народному характерові, специфіці релігійних вірувань, міфології та чаклунства, обрядовості, традиціям і звичаям, господарюванню та побуту. Особливо вартісним є відображення автором духовного рівня розвитку народу через призму литовської народної творчості.

Не менш цікавою вбачається праця М.Д. Іванішева, присвячена системі самоврядування сільських громад українських земель⁴⁴. На той час це було перше фахове дослідження у цій царині. Автор досить ґрунтовно проаналізував структуру сільських громад, копне зібрання як інститут самоврядування та його компетенцію, систему копного судочинства тощо. Попри те, що дослідження містить окремі дискусійні положення та потребує чимало уточнень і доповнень, воно становить суттєву наукову цінність.

В контексті відображення різних площин соціальної історії ВКЛ в історіографії досліджуваного періоду немаловажну роль відіграють праці з категорії біографістики. Попри свою нечисельність вони вочевидь заслуговують на увагу. В епіцентрі дослідницького інтересу авторів праць такого циклу зазвичай були непересічні особистості, що підтверджує і наш випадок. Йдеться щонайменше про три доробки подібного типу. У їх числі своєю ґрунтовністю виокремлюється насамперед праця

М.Д. Іванішева, присвячена литовському періоду життя емігранта з Московської держави князя А.М. Курбського⁴⁵. Вона насичена численним фактичним матеріалом не скільки про його службу в литовського князя, як про перипетії його особистого життя й діяльності. Автор докладно розповідає про його земельні маєтності на Волині та перевищення власної правочинності у розпорядженні ними, конфлікти з боярами і селянами, наїзди і захоплення князем Курбським володінь інших шляхтичів. Чимало уваги приділено його особистому життю, сімейним негараздам. Фактично ця історія життя була показовою для аристократії тогочасного суспільства, а відтак має суттєву цінність для усвідомлення тогочасних життєвих реалій.

Два інших анонованих доробки так само стосуються викладу життя і діяльності представників великокнязівських родин: княгині Олени Іванівни (дружини великого князя литовського і короля польського Олександра Казимировича), а також великого князя литовського Ягайла і його дружини Ядвіги за авторством відповідно М.В. Єлагіна⁴⁶ та П.К. Щебальського⁴⁷.

Окрім цього заслуговують на увагу й праці російського тюрколога А.О. Мухлінського⁴⁸. У сфері його наукових інтересів того часу постала проблематика татарського етнічного складника серед населення ВКЛ. Відтак він здійснив досить вдалу спробу дослідження процесу появи татарських переселенців на теренах Литовської держави, специфіки їхнього життя і правового статусу в нових умовах, участі в державних справах тощо.

Таким чином, започаткування наукових студій із сегментами соціальної історії ВКЛ відбувалося як органічна складова розвитку литуаністики й історичної науки загалом. Утім щодо окресленого періоду зарано твердити про системність та усвідомлену цілеспрямованість підходів східнослов'янської історіографії до вивчення соціальних аспектів розвитку суспільства ВКЛ.

---

¹ *Albertas Vijūkas-Kojalavičius. Lietuvos istorija. – Vilnius: Vaga, 1988. – 819 psl.; Копоткий В. Русь, Литва, Москва между Рюриковичами и Палеменовичами в литовской истории Альберта Виюка-*

Кояловича / В. Короткий // *Senoji Lietuvos Literatūra*. – 2009. – № 27. – С. 273–288.

² *Antoniewicz M. Rodowód książąt Radziwiłłów w dziełach Alberta Wijuka Kojalowicza / M. Antoniewicz // Senoji Lietuvos Literatūra*. – 2009. – № 27. – С. 181–214; *Бідная Г. Жыццё і творчасць Альберта Віюка-Каяловіча / Г. Бідная // Роднае слова*. – 2012. – № 11. – С. 81–84.

³ *Ks. Wojciecha Wijuka Kojalowicza herbarz rycerstwa W.X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincyach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*. – Krakow: Wydawnictwo «Herolda Polskiego», 1897. – 527 s.; *Ks. Wojciecha Wiiuka Kojalowicza herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator*. – Kraków : W.L. Anczyz i Spółka, 1905. – 320 s.

⁴ *Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бохан і інш.* – Мінск: Экоперспектива, 2008. – С. 11.

⁵ *Карев Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев / Д.В. Карев.* – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – С. 71.

⁶ *Карев Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. ...* – С. 106.

⁷ *Докладно про це див.: Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М.І. Марченко.* – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – С. 67–149; *Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І.І. Колесник.* – К.: Генеза, 2000. – С. 161–186; *Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій / Я.С. Калакура.* – К.: Генеза, 2004. – С. 129–182.

⁸ *Ригельман А. Летописное повествование о Малой России, ее народе и козаках вообще / А. Ригельман.* – М.: В Университетской типографии, 1847. – 819 с.; *Берлинский М. Краткое описание Киева / М. Берлинский.* – Спб.: В Типографии Департамента Народного Просвещения, 1820. – 204 с.; *Маркович Я.М. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях. Часть первая / Я.М. Маркович.* – Спб.: При Губернском Правлении, 1798. – 98 с.

⁹ *Карев Д., Дубовец С. Политика российского царизма и формирование исторического прошлого Белоруссии в российской историографии дореформенного периода / Д. Карев, С. Дубовец // Białoruskie Zeszyty Historyczne.* – Białystok, 2000. – Nr. 14. – S. 90–93.

¹⁰ *Грушевський М.* Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Грушевський М. Твори: У 50 т. Серія «Суспільно-політичні твори». 1894–1907. – Т. 1. – Львів: Видавництво «Світ», 2002. – С. 75.

¹¹ *Карев Д.В.* Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. ... – С. 82.

¹² *Бантыш-Каменский Н.Н.* Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть третья (Курляндия, Лифляндия, Эстляндия, Финляндия, Польша и Португалия) / Н.Н. Бантыш-Каменский. – М.: Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1897. – 319 с.

¹³ Докладно про це див.: *Карев Д.В.* Виленский университет – центр археографических исследований Литвы и Белоруссии первой трети XIX века / Карев Д.В. // Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода: сборник статей / Академия наук СССР, Институт истории СССР; отв. ред. В.А. Кучкин. – М., 1988. – С. 151–161; *Карев Д.В.* Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. ... – С. 82–98.

¹⁴ *Улащик Н.Н.* Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода / Н.Н. Улащик. – М.: Издательство «Наука», 1973. – С. 18.

¹⁵ Белорусский Архив древних грамот. Часть первая. – М.: В типографии С. Селиванского, 1824. – 148 с.

¹⁶ Віленський університет було ліквідовано за вказівкою влади 1832 р.

¹⁷ *Lelewel I.* Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej / I. Lelewel. – Poznan: Nakładem i drukiem W. Stefańskiego, 1844. – 202 s.

¹⁸ *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego / T. Narbutt. – Wilno: Nakładem i drukiem A. Marcinowskiego, 1835–1841. – Т. 1–9; *Narbutt T.* Pomniki do dziejów litewskich. Pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t. p. Z różnych rękopisnych lub rzadkich wydań dziejopisów, tudzież dyplomatów i dalszych zabytków przeszłości odkrytych, w archiwach tajnych królewieckich, tudzież w archiwach ryskich i innych krajowych / T. Narbutt. – Wilno: R. Rafałowicz, 1846; *Narbutt T.* Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane z dołączeniem potoku pochodzeń ludów narodu litewskiego i czterech tablic rodowych związków litewskich / T. Narbutt. – Wilno: R. Rafałowicz, 1847.

¹⁹ *Baliński M.* Historia miasta Wilna / M. Baliński. – Wilno: Nakładem i drukiem A. Marcinowskiego, 1836. – Т. 1–2. – 234 s., 290 s.

²⁰ Jaroszewicz J. *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII* / J. Jaroszewicz. – Wilno: W Drukarni M. Romma, 1844–1845. – Т. 1–3.

²¹ *Данилович И.* О Литовском Статуте // ЖМНП. Часть семнадцатая. Февраль. – СПб.: В типографии Императорской Академии Наук, 1838. – С. 374–388; *Данилович И.* О литовских летописях // ЖМНП. Часть XXVIII. – СПб.: В типографии Императорской Академии Наук, 1840. – Отделение II. – С. 70–114; *Данилович И.Н.* Взгляд на литовское законодательство и литовские статуты // Юридические записки, издаваемые Петром Редкиным, доктором права и ординарным профессором Императорского Московского университета. Т. 1. – М.: В Университетской типографии, 1841. – С. 1–47.

²² *Сенковский О.И.* Литва, Свитригайло и Коцебу. По поводу книги: Свитригайло великий князь литовский, сочинение Августа Коцебу. 1835 / О.И. Сенковский // Собрание сочинений Сенковского (барона Бромбеуса). Т. 6. – СПб.: В типографии Императорской Академии Наук, 1859. – С. 67–68.

²³ *Устрялов Н.* О системе прагматической русской истории / Н. Устрялов. – СПб.: Типография Л. Снегирева и К^о, 1836. – С. 36–38; *Устрялов Н.Г.* О Литовском княжестве. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать великое княжество Литовское. Сочинение Н. Устрялова, читанное на торжественном акте в главном педагогическом институте, 30 декабря 1838 г. – СПб.: В типографии экспедиции заготовления государственных бумаг, 1839. – С. 40.

²⁴ Див.: *Устрялов Н.* Русская история. Издание второе, исправленное. – СПб.: В типографии экспедиции заготовления государственных бумаг, 1839. – Части первая и вторая. – 349 с., 364 с.

²⁵ *Устрялов Н.Г.* О Литовском княжестве. – С. 12.

²⁶ *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. Книга первая. Том I–V. Второе издание. – СПб.: Издание Высочайше утвержденного товарищества «Общественная Польза», 1896. – С. 1115–1116.

²⁷ *Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия / М. Драгоманов. – Женева: Типография «Работника» и «Громады», 1881. – С. 61.

²⁸ *Василенко В.О.* Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст.: Монографія. – Дніпропетровськ: НГУ, 2006. – С. 7; *Тесля А.* Создавая единую историю [Электронный ресурс] / А. Тесля //

Русский журнал / ежедневное российское общественно-политическое интернет-издание. – Режим доступа к журн.: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Sozdavaya-edinuyu-istoriyu>.

²⁹ Докладно про це див.: *Карев Д.В.* Белорусская историография в конце XVIII – начале XX вв.: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. ист. наук: спец. 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического исследования» / Д.В. Карев. – Минск, 1995. – С. 29–30; *Карев Д.В.* Правительственная Россия и историко-экономическое изучение Беларуси в 30-е – нач. 60-х гг. XIX в. [Электронный ресурс] / Д.В. Карев // *Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зборнік навук. артыкулаў* / Гродз.дзярж. ун-т; рэдкалегія: І.П. Крэнь, І.В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2007. – Режим доступа до статьи: <http://mestechki.info/conference/1karev.htm>.

³⁰ Сборник Муханова. – М., 1836. – 262 с., XXX, 44 с.

³¹ Сборник князя Оболенского. № 1. Книга Посольская Метрики Великого княжества литовского. 1506. – М., 1838. – 120 с.

³² Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Сигизмунда-Августа (с 1545 по 1572 год) / Издана М. Оболенским и И. Даниловичем. – М.: В Университетской типографии, 1843. – 480 с.; Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. Кн. 2. Содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Стефана Батория (с 1573 по 1580 год) / Издана М. Погодиным и Д. Дубенским. – М.: Университетская типография, 1843. – 285 с.

³³ Сборник Муханова. – М., 1836. – 262 с., XXX, 44 с.

³⁴ Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Часть 1. Вильно: В Типографии А. Марциновского, 1843. – XCIV, 193 с.

³⁵ Собрание грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. – Минск: В Губернской Типографии, 1848. – XLVIII, 402 с.

³⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – СПб.: В Типографии II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846–1848. – Т. 1–3.

³⁷ Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (от 1387 до 1710 года), изданное Виленской Археологической комиссией. Часть первая. – Вильно: В Типографии Осипа Завадского, 1858. – 163 с.

³⁸ Вперше опублікована в Санкт-Петербурзі 1852 р. у рідкісному навіть для XIX ст. виданні «Материалы для статистики Российской империи». Вдруге була опублікована 1894 р. Див.: *Маркович А.М.* Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах Черниговской губернии / А.М. Маркович. – Чернигов: Типо-Литография Губернского Правления, 1894. – 56 с.

³⁹ *Киркор А.* Литовския древности / А. Киркор // Черты из истории и жизни литовского народа. Составлены, с разрешения начальства, Виленским губернским статистическим комитетом. – Вильно: В Типографии Осипа Завадскаго, 1854. С. 7–20; *Киркор А.* Историко-статистические очерки города Вильно [Электронный ресурс] / А. Киркор, М. Малиновский и др. // В память пребывания Государя Императора Александра II в Вильне, 6 и 7 сентября 1858 г. Издание Виленской археологической комиссии / Na pamiątkę pobytu Najjaśniejszego Cesarza Jego Mości Alexandra II w Wilnie 6 I 7 wrzesnia 1858. Wydanie komisji archeologicznej Wileńskiej. – Wilno: J. Zawadzki, 1858. – S. 17–44. – Режим доступа: http://www.russianresources.lt/archive/Vilnius/Kirkor_5.html.

⁴⁰ *Закревский Н.* Летопись и описание города Киева // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1858: Апрель–июнь. Кн. 2. – М., 1858. – I. Исследования. – С. 23–26.

⁴¹ *Беляев И.Д.* О наследстве без завещания по древним русским законам до Уложения царя Алексея Михайловича. – Москва: Университетская типография, 1858. – С. 66–69.

⁴² *Энгельман И.* О приобретении права собственности на землю по русскому праву. – СПб.: В типографии Н. Тиблена и К., 1859. – С. 117–121.

⁴³ *Костомаров Н.И.* Русские инородцы. Литовское племя и его отношение к русской истории // Русское слово. – 1860. – № 5. – С. 1–100.

⁴⁴ *Иванишев Н.Д.* О древних сельских общинах в юго-западной России / Н.Д. Иванишев // Русская беседа. 1857. Том III. Книга 7. – М.: Типография Александра Семена, 1857. – Отдел науки. – С. 1–57.

⁴⁵ *Иванишев Н.Д.* Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – К.: Лито-Типографическое Заведение И.К. Вальнера, 1849. – Т. 1. – 268 с.

⁴⁶ *Елагин Н.* Елена Ивановна, великая княгиня литовская и королева польская / Н. Елагин // Журнал Министерства Народного Просвещения. Часть L. – СПб.: В типографии Императорской Академии Наук, 1846. – Отделение II. – С. 39–84.

⁴⁷ *Щебальский П.К.* Ядвига и Ягелло / П.К. Щебальский // Русский вестник. – Т. XXXI. – 1861. – С. 485–543.

⁴⁸ *Мухлинский А.* Исследование о происхождении и состоянии литовских татар / А. Мухлинский. – Спб., 1857; *Muchlinski A.* Zdanie sprawy o tatarach litewskich // TeKa Wilenska. – Wilno, 1858. – № 4–6.

The article shows the influence of the specifics of the Belarusian, Ukrainian and Russian historiography XVIII - early nineteenth century. at that time the nature and level of research the history of the Grand Duchy of Lithuania. Through the prism of the state of relevant scientific studies and the formation of the documentary base and to the specific social processes shown historiography preconditions for the emergence of social history of the Grand Duchy of Lithuania. Also, given the overall assessment of the works of historians, the sight of which somehow hit segments of the social history of the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: *Historiography, East-Slavic historiography, social history, the Grand Duchy of Lithuania.*